

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ФАКУЛЬТЕТ ЗАОЧНОГО НАВЧАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ ННІ ПОЗН
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни «Риторика»

Для студентів 3 курсу
факультету заочного навчання
цивільних осіб ННІ ПОЗН

Конспект лекцій підготувала Царьова І.В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Виселко А.Д., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму та мовної підготовки Дніпропетровського університету Альфреда Нобеля.

Крашеніннікова Т. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін 29.07.2016 року, протокол № 23

ЛЕКЦІЯ 1.
ТЕМА № 1. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ І ЗНАЧЕННЯ КУРСУ
«РИТОРИКА». ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Предмет і основні завдання риторики.
2. Закони риторики.
3. Жанри риторики.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамович С. Д. Риторика / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів: Світ, 2001. – 240 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – К., 1970. – 182 с.
3. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення: навч. посібн. для студ. ун-тів / Н. Д. Бабич – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
4. Колотілова Н. А. Риторика: навч. посібн. / Н. А. Колотілова. – К.: Центр учб. літератури, 2007. – 232 с.
5. Навчальний посібник з курсів «Основи риторики» і «Професійна риторика» / Укл. І. Гузенко. – Львів: ЛДУФК, 2006. – 76 с.
6. Онуфрієнко Г. С. Риторика: навч. посібн. / Г. С. Онуфрієнко. – К.: Центр учб. літератури, 2008. – 592 с.
7. Олійник О. Б. Основи ораторської майстерності: навч. посібн. / О. Б. Олійник. – К.: Кондор, 2010. – 181 с.
8. Олійник О. Б. Риторика: навч. посібн. / О. Б. Олійник. – К.: Кондор, 2009. – 170 с.
9. Олійник О. Б. Сучасна ділова риторика: навч. посібн. / О. Б. Олійник. – К.: Кондор, 2010. – 166 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

- ознайомлення з новою навчальною дисципліною, її основними поняттями та термінами;
- набуття студентами додаткових теоретичних знань лінгвістичного змісту;
- формування національно мовної особистості майбутнього правознавця;
- підвищення загальномовної культури студентів.

ВСТУП

Сьогодні проблеми вербальної комунікації, зокрема мистецтва мовлення, досліджує низка дисциплін, центральною із них вважають риторику (зокрема ораторське мистецтво), яка спирається на низку дисциплін - філософію, логіку, психологію, педагогіку, етику, естетику, літературознавство, лінгвістику.

Ораторське мистецтво можна вважати лише одним із напрямів риторики. Риторика як наука і власне термін “риторика” сягають своїм корінням грецької античності. Саме у цей період античні філософи порушили питання, які визначили шляхи розвитку цієї науки. Прикметно, що давні вчені не обмежували проблематику науки лише мовленням. Вони вважали, що риторика охоплює значно ширше коло завдань. Відомий софіст і ритор Горгій та його послідовники вважали риторичку інструментом громадянського керування. Аристотель вважав, що суспільно державний устрій є насамперед мовною організацією суспільства. Античний філософ бачив цю науку як “здатність знаходити можливі способи переконання щодо кожного даного предмета”. Саме з огляду на це у наш час ораторське мистецтво вважають одним із специфічних видів людської діяльності, який можна опанувати як будь-яку іншу діяльність.

1. Предмет і основні завдання риторики.

Риторика – наука про ораторське мистецтво, про способи переконання та ефективні форми впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей. Сучасна риторика охоплює питання: підготовка до виступу; побудова і виголошення промови; стиль і виклад промови; культура і техніка мовлення; особистість промовця.

Ознаки сприйняття повідомлення: знання тематики зустрічі; акцент уваги на важливих словах; зміна голосу; зміна темпу мовлення; паузи до і після важливих слів; чітке формулювання конкретних завдань; логічно-послідовний виклад матеріалу; впевненість у висловленні своїх думок; створення атмосфери довіри та взаєморозуміння; керування своїми емоціями. Вимоги до оратора. Риторичний трикутник: оратор, аудиторія, промова.

Сучасна риторика - це не лише технології мовлення за вузьким розумінням слова. Дослідники поряд з питаннями вербальної комунікації приділяють значну увагу проблемам невербальної комунікації. Важливими складниками сучасного ораторського мистецтва вважають такі як:

проксеміка - використання знання просторів чи територій у процесі комунікації;

кінестетика - використання жестів, рухів, виразів обличчя, зокрема зоровий контакт у процесі комунікації;

хронеміка - спосіб використання часу та його зв'язок із цінностями;

парамова - невербальні елементи голосу, такі як сміх, схлипування, інтенсивність і немовні висловлювання (типу “ех”, “гм”);

мовчання. У деяких культурах цінується більше, ніж в інших. У західній культурі мовчання спричинює незручність;

хаптика - використання доторків для комунікації;

ольфактика - використання запахів як частини комунікативного процесу;

окулістика - використання погляду в процесі комунікації;

одяг та зовнішній вигляд - важливість одягу під час передачі соціальних значень. (Додамо, що люди, які гарно виглядають, є успішніші: швидше

знаходять бажану роботу, у них швидше відбувається кар'єрне зростання і вони заробляють на 30 відсотків більше, ніж їхні “непривабливі” колеги.)

Метою навчальної дисципліни є:

- розвинути комунікативні навички (мовлення та слухання) державних службовців;
- навчити їх переконливо висловлювати свої погляди, використовуючи прийоми вербальної та невербальної комунікації;
- удосконалити свої вміння спілкуватися з аудиторією;
- сформувані у них навички підготовки та аналізу (самоаналізу) публічних виступів.

Після вивчення навчальної дисципліни слухачі мають знати:

- основи риторики;
- складники майстерності державного службовця, керівника;
- закони логічної побудови виступів та методик їх виголошення.

Слухачі мають уміти:

- готувати тексти публічних виступів;
- виголошувати промови різного призначення;
- аналізувати тексти власних виступів;
- орієнтуватися в різноманітних ділових комунікативних у ситуаціях, властивих для фаху.

Висновки до першого питання. Різноманітні дефініції риторики як науки містять низку ідей. Дослідники зазначають, що риторика - фундаментальна теорія й мистецтво мовлення. Теорія досліджує закони й правила побудови промов усіх типів, а мистецтво розуміють як певні вміння, навички володіти думками й словами у різних комунікативних ситуаціях. Ще один важливий аспект риторики – мистецтво думати. Один із класиків риторики зауважив, що “граматика займається тільки словами, риторика - думками”

2. Закони риторики.

Концептуальний закон – винайдення задуму, ідеї.

Закон моделювання аудиторії – системне вивчення аудиторії на основі соціально-демографічних (стать, вік, національність, освіта, професія, склад сім'ї), соціально-психологічних (мотиви поведінки, потреби, рівень розуміння предмета) та індивідуально-особистісних ознак (спосіб мислення, особливості характеру, тип темпераменту, ступінь розвитку основних функцій).

Стратегічний закон передбачає системну побудову програми впливу на конкретну аудиторію. Завдання – плановий результат впливу на аудиторію. Формулювання тези – система коротких відповідей суб'єкта на поставлені запитання.

Тактичний закон передбачає систему дій з підготовки ефективної реалізації стратегій. Складові закону: аргументація і активізація мислення аудиторії. Ефективність аргументації залежить від: компетентності ратора; наявності у ратора філософсько-логічної бази; керування власними емоціями

та почуттями; знання особливостей аудиторії. Активізація мислення передбачає дії: зацікавити аудиторію; викликати її на роздуми і вивести на рівень обговорення. Досягається використанням: а) аудіовізуальних (графіки, таблиці, малюнки, схеми), динамічних (відеоматеріали) засобів; б) реклами; в) проблемних матеріалів, г) активного спілкування, д) яскравих прикладів; е) логічних та психологічних методів.

Логічні методи – способи розгортання тези: багаторазове повторення тієї самої думки, щоразу збагаченої новою інформацією; ступеневий спосіб (від загального до конкретного і навпаки); соціативний спосіб (розгортання тези у вигляді поєднання у свідомості різних образів). Психологічні методи: «запитання – відповідь»; психологічна пауза.

Мовленнєвий закон передбачає вираження думки у дієвій словесній формі (ДСФ). Комунікативні якості мовлення. Правильність – володіння нормами літературної мови (орфоепічними, орфографічними, граматичними, лексичними). Виразність – засоби художньої образності (порівняння, епітети, метафори), фонетичні засоби (інтонація, тембр голосу, темп мовлення, дикція), приказки, прислів'я, цитати, афоризми, крилаті слова та вирази, синтаксичні фігури (звертання, риторичне запитання, градація, повтор, період). Зрозумілість мовлення супроводжується точністю мовлення. Точність мовлення розвивається в роботі зі словниками, навчальною, науковою літературою, шляхом аналізу власного та чужого мовлення. Стислість формує вміння говорити суттєво. Дієвість словесної форми визначається її доцільністю.

Висновки до другого питання. Закон ефективної комунікації передбачає систему дій суб'єкта з метою налагодження контакту на всіх етапах риторичної комунікації. З метою встановлення і збереження контакту необхідна система дій: управління поведінкою аудиторії (уміння зчитувати інформацію від аудиторії через різні стимули); управління власною поведінкою (уміння суб'єкта узгоджувати свої жести, міміку із задумом).

3. Жанри риторики.

Академічний жанр – ораторська діяльність викладача та науковця для ознайомлення і популяризації наукових досягнень. Різновиди академічного красномовства: академічне (наукова доповідь, реферат, огляд, дискусія); красномовство вищих навчальних закладів (лекція, цикл лекцій); шкільне красномовство (шкільна лекція, розповідь, опис, бесіда).

Головні риси академічного красномовства: доказовість, бездоганна логічність, точність мислення, чітка термінологія. Лекція – основний жанр академічного красномовства. Форми діалогу із слухачами: колоквиум, дискусія, диспут, усна рецензія, обговорення.

Соціально-побутовий жанр – влучне, гостре або урочисте слово з приводу важливої події у приватному житті або у певній ситуації. Різновиди: ювілейна, похвальна промова, усна побутова оповідь, тост.

Лекційний жанр. Різновиди: лекція-інформація містить повідомлення про невідомі слухачам факти. Лекція-інструктаж готує слухачів до виконання

роботи. Лекція-показ – розповідь про методи роботи із показом, як необхідно цю роботу виконувати. Лекція-бесіда має діалогічну спрямованість. Науково-популярні лекції містять, крім логічно побудованого наукового змісту, елементи експресивно-емоційні, які сприяють формуванню переконання. Лекція-репортаж – розповідь про побачене під час екскурсії. Лекція-спогад присвячена подіям історії, учасником чи свідком яких був оратор.

Дипломатичне красномовство. Різновиди: промова на міжнародній конференції; промова в процесі дипломатичного акту. Характерні ознаки: мисленнево-мовленнева та комунікативна культура, правильна вимова, вільне володіння рідною та іноземною мовами, зрозумілість мислення і мовлення, точність, стислість, доцільність мовлення, розвинене чуття мови, високий загальнокультурний рівень, освіченість, інтелігентність, індивідуальний стиль мовлення, спілкування.

Військовий жанр. Мовні ознаки: лаконізм, наближеність до розмовного мовлення, оригінальність, доцільність, кмітливість, дотепність, насиченість прислів'ями, приказками, афоризмами. Різновиди: промова-наказ, інструктивна промова, виступ на військово-політичну тему, заклик.

Рекламний жанр – різновид соціально значущого красномовства, продуктом якого є словесний твір – рекламний. Основні риси – зміст і зовнішнє оформлення.

Аспекти діалогу: логічний (суттєва форма мислення), соціологічний (між різними соціальними групами), лінгвістичний (сутність словесної творчості, структура, функції мови), психологічний (аналіз емоційного стану співрозмовників), історичний досвід (осмислення багатих за змістом, яскравих за формою взірців), педагогічний (ведення творчого діалогу, висловлювання ідей), політологічний (застосування, з'ясування ідейно-політичних моментів у різних формах діалогу).

Висновки до третього питання. Отже, сьогодні риторику визначають як науку про закони керування мисленнево-мовленневою діяльністю. Інакше кажучи, риторика - це наука про мистецтво спілкування, зокрема способи переконання, ефективні форми мовленневого впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей. У наш час виокремлюють класичну та сучасну риторику.

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ:

Саме з риторики розвинулася низка сучасних дисциплін, пов'язаних із розвитком мовленневих технологій. Часто такі дисципліни мають виразне “національне” забарвлення. Так, американські вчені розробляють теорію комунікації (основне призначення якої - це розвиток у людині комунікабельності). Широковідомими стали праці Д.Карнегі, Н.Хілла, П.Сопера. Фахівці зазначають, що особливих успіхів досягла японська теорія мовного існування, спрямована на розвиток ефективних комунікацій у всіх сферах суспільного буття. Натомість російські вчені пишуть про те, що “поразки нашої перебудови багато у чому пов'язані з відсутністю у свідомості нації ідеї **побудови світу через мову**.”

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ:

Готуючись до теми необхідно

- а) опрацювати навчальну і наукову літературу, що зазначена в лекції;
- б) визначити:
  - види ораторського мистецтва, стилів мовлення.
  - теорії ораторського мистецтва.
  - критерії культури мови, різновидами невербальної комунікації.
- в) з'ясувати:
  - ораторські вміння і навички у контексті професійної діяльності.
  - сутність ключових понять «риторика», «промова», «мовленнєвий закон», «культура мови», «культура мовлення».

Контрольні питання:

1. Яка мета і завдання курсу „Риторика”?
2. Яка роль курсу „Риторика” у майбутній професійній діяльності юриста?
3. Яка роль мови в суспільному житті.
4. Назвіть основні аспекти діалогу.

ЛЕКЦІЯ 2.
ТЕМА № 2. ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО У ДИНАМІЦІ
ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ
(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

1. Становлення та розвиток риторики.
2. Риторика в період середньовіччя.
3. Риторика та сучасність.
4. Причини відродження риторики в ХХ столітті.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія / Н. В. Артикуца. – К. : Стилос, 2004. – 277 с.
2. Бандурка О. М. Професійна етика працівників органів внутрішніх справ : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во НУВС, 2001. – 220 с.
3. Загнітко А. П. Українське ділове мовлення: фахове і нефахове спілкування : [навч. посіб.] / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. – Донецьк : БАО, 2010. – 480 с.
4. Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова: Підруч. для вищ. та серед. навч. закладів / М. Г. Зубков. – 9-те вид., доп. та перероб. – Х. : ФОП Співак Т. К., 2011. – 400 с.
5. Сербенська О. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. Сербенська, М. Волощак. – К. : Просвіта, 2001. – С. 11–26.
6. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – С. 3–16.
7. Сучасна українська мова : підручник / за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1997. – С. 8–11 (автор розділу В.В.Різун).
8. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – С. 37–40.
9. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища шк., 1997. – С. 3–10.
10. Шевельов Ю. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 80 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

- ознайомлення з основними поняттями та термінами за темою;
- набуття студентами додаткових теоретичних знань лінгвістичного змісту;
- збагачення лексичного запасу;
- підвищення загальномовної культури студентів.

ВСТУП

У перекладі з грецької мови слово *rhetorike* означає «ораторське мистецтво». Отже, можна сказати, що риторика – це наука, яка вивчає ораторське мистецтво, майстерність публічного виступу перед певною аудиторією. Риторика покликана навчити ефективно впливати на аудиторію, відстоювати чи доводити свою точку зору через публічний виступ. Таким чином, риторика – це наука про мистецтво публічного виступу.

Виступ можна вважати публічним тоді, коли він відбувається безпосередньо перед досить великою й організованою аудиторією слухачів. За своєю формою він є монологом. За змістом цей виступ є офіційним висловлюванням, тобто він наперед анонсований, а прізвище виступаючого, його посада, учені й інші звання та тема доведені до слухачів заздалегідь.

Поняття аудиторія слухачів означає, що виступ доповідача (лектора чи виступаючого) слухає більше десяти осіб, оскільки менша кількість слухачів дозволяє говорити скоріше про бесіду, ніж про виступ. Найоптимальнішим із точки зору сприйняття змісту виступу є аудиторія слухачів, яка кількісно не перевищує тридцяти осіб, наперед знає час виступу та тему й зібралися для того, щоб послухати саме цього оратора.

1. Становлення та розвиток риторики

Батьківщиною риторики по праву вважається Стародавня Греція. Саме там у V столітті до нашої ери з'явилися перші міста, в яких отримала розвиток така форма суспільних відносин, як рабовласницька демократія. Для того щоб отримати народну підтримку, щоб залучити народ на свій бік, оратор мав красиво та переконливо доводити свої ідеї. У цей час привселюдно вирішувались не тільки політичні проблеми, але й чинився суд над підозрюваними у злочинах. Тоді ще не існувало прокурорів, звинувачувати міг будь-хто, а захищатись доводилось самим підозрюваним у злочині. З огляду на це, тільки ті хто володів словом, умів ясно й гарно донести до слухачів свою думку, знаходились у більш вигідному положенні. Усе це й визначило широкий розвиток мистецтва красномовства – риторики, найвідомішими з яких були Горгій, Сократ, Платон, Демосфен, Аристотель, Цицерон, Квінтіліан

Горгій (V-IV ст. до н. е.) У V столітті до н.е. в Греції з'явилися перші платні вчителі риторики – софісти (від *sophistes* – мудрець). Софісти були дуже популярні, вони їздили країною та вчили мистецтву виступу, суперечки, складали на замовлення промови. Горгій став найпопулярнішим із софістів. На його честь навіть була поставлена золота статуя за промову в Олімпії, в якій він закликав греків до єднання в боротьбі проти ворогів.

Софісти у Стародавній Греції створили культ слова, започаткували основи риторичної теорії, почали розробляти прийоми ораторського мистецтва, обґрунтували необхідність стислості у формулюванні своєї думки, першими

почали вивчати вплив мови на почуття. Разом із цим софісти вважали головним для оратора не розкриття та захист істини, а переконливість і перемогу в суперечці. Горгій вважав не суттєвим факт відповідності промови істині. На його думку, справжній оратор повинен уміти одну й ту саму річ похвалити й засудити, не зважаючи на те, чи відповідає це істині. Софісти навчали прийомам полеміки з метою перемоги у суперечці за будь-яку ціну.

Сократ (469 – 399 рр. до н.е.). Давньогрецький філософ, який виступав проти софістів, звинувачував їх у тому, що їм байдужою була істина, за їхню жагу багатства, за готовність переконувати публіку в будь-чому. Він уважав неприпустимим брати гроші за уроки красномовства.

Сократ запровадив на вулицях та площах Афін бесіди з тими, хто бажав на теми справедливості, доброчесності тощо. Він винайшов особливий переконуючий діалог, яким і сам майстерно володів. Сократ вів діалог з опонентом, і своїми питаннями показував помилковість його поглядів, завдяки чому підводив його до розуміння істини.

Сократ володів даром красномовства, логікою й міг будь-кому довести помилковість їхніх суджень, за що часто був битий. Як справжній філософ, він спокійно ставився до своїх кривдників. Розповідають, як один з опонентів, розбитий Сократом ущент, публічно пнув його ногою, на що Сократ ніяк не відреагував. Знайомий спитав Сократа: «Чому ти дозволив йому так с тобою повестися?», на що Сократ спокійно відповів: «Якби мене лигнув осел, хіба став би я подавати позов до суду?».

Наприкінці життя Сократа засудили до смертної кари – «за вільнодумство, неповагу до богів і розбещення юнацтва своїми бесідами» – і заставили випити чашу з отрутою.

Сократ не залишив після себе жодних праць, і про його ідеї ми знаємо лише за спогадами його учня Платона.

Платон (близько 427 – близько 347 рр. до н.е.). Платон продовжив, і розвив метод свого вчителя. Відомі його діалоги «Горгій», «Софіст», «Федр», центральним персонажем яких є Сократ. У цих діалогах він розкриває риторичний метод Сократа й розвиває його. Платон вважав, що потрібно доводити істину, враховуючи психологічні особливості тих, кому ти цю істину намагаєшся довести. Він вважав, що оратор повинен знаходити такі види мови, які відповідають саме характеру людини.

Сократ і Платон вважали, що красномовність ґрунтується на знанні істини й умінні донести її до слухача.

Демосфен (близько 384 – 322 рр. до н.е.). Був лідером антимакедонської коаліції грецьких міст, й активно виступав проти захватницької політики македонського царя Пилипа II.

Давньогрецький історик Плутарх писав, що Демосфен у 7 років втратив батька, який залишив йому чималий спадок, але опікуни обдурили його й привласнили всі його гроші. Коли Демосфен став повнолітнім, то почав судитися з опікунами, щоб повернути гроші, але програвав процес за процесом через невміння говорити переконливо, слабкий голос і дефекти дикції.

Тоді він почав брати уроки риторики у відомого оратора Ісея – кращого на той час фахівця у спадкових справах. Демосфен поселився у землянці, наполовину обрив голову, щоб було соромно показуватися на людях і проводив місяці під землею, тренуючись в ораторському мистецтві. Він учив і повторював вдалі виступи ораторів і відпрацьовував дикцію з камінчиками в роті. Усі ці вправи принесли плоди: суд визнав правоту Демосфена й повернув йому батьківський спадок, а сам Демосфен став знаменитим оратором.

Демосфен ніколи не виступав без підготовки й був переконаний, що кожний може навчитися гарно говорити за допомогою спеціальних вправ.

Аристотель (384 – 322 рр. до н.е.). Засновником наукової риторики по праву вважається великий давньогрецький філософ Аристотель, який з 17 років був учнем Платона, й провчився в його Академії 20 років, після чого став вихователем майбутнього царя Олександра Македонського, а в останні роки свого життя заснував в Афінах власну школу – Лікей. Саме Аристотель став засновником науки логіки, а також автором першої наукової риторики.

Його «Риторика» широко відома й сьогодні. Аристотель дав визначення риторики як здатності знаходити способи переконання та виробив загальні принципи ведення суперечки.

Цицерон (106-43 рр. до н.е.). Чималий внесок у розвиток риторики зробив оратор і теоретик ораторського мистецтва Цицерон. Він, як і Демосфен, який був для нього зразком оратора, багато працював над своїм ораторським мистецтвом: учився володіти голосом, учився дикції та декламації в акторів.

У своїх працях «Про оратора», «Оратор» Цицерон називав риторику практичною наукою, що систематизує ораторський досвід. Риторика, за Цицероном, – це мистецтво знаходження того, що потрібно сказати, розташування знайденого у потрібному порядку, надання йому словесної форми, запам'ятовування цього та вміння донести це до слухачів. Окрім того, він підкреслював важливість емоцій, необхідність викликати емоції у слухачів, для чого вважав за необхідне іноді відволікатись від промови. А найголовнішим для оратора Цицерон вважав освіченість, тому що гарний оратор повинен у своїх промовах опиратися на факти з різних наук, повинен уміти показати через окремих факт загальну закономірність.

Квінтіліан (36-100 рр. н.е.). Квінтіліан написав дванадцятитомну книгу «Риторичні настанови», в якій узагальнив як свій риторичний досвід, так і досвід класичної риторики давнини. Риторику він називав наукою про здібність гарно говорити та силу переконання.

Наприкінці античного періоду риторика стала обов'язковою навчальною дисципліною.

Висновки до першого питання. Таким чином, якщо узагальнити все про античну риторику, то її структуру можна представити таким чином:

- витоками красномовства є природа, навчання, вправи;
- видами красномовства є політичне, суддівське, учительське тощо;
- завданням оратора є:

1) знаходження та систематизація матеріалу, виокремлення доказів та аргументів;

- 2) уміння побудувати композицію виступу;
- 3) головна частина античної риторики – красномовство.

Критеріями красномовства вважались правильність, ясність, упорядкованість, влучність і краса, а засобами відповідності названим критеріям були ретельний відбір слів та словосполучень.

- 4) запам'ятовування (професійна ораторська пам'ять);
- 5). вимова (інтонація, міміка, жести тощо).

2. Риторика в період середньовіччя

Уже в ті часи була помічена цікава психологічна закономірність: як тільки оратор починав читати по написаному – у слухачів одразу падала довіра до джерела інформації. Перше, що спадає на думку слухачам – промову оратору хтось написав. Невипадково Петро I у 1709 році видав указ «Господам сенаторам речь в присутствии держать, но токмо своими словами, дабы дурь каждого видна была».

У середньовічних університетах на факультетах мистецтв щорічно проводились так звані «диспутації про що завгодно», які інколи тривали по кілька тижнів. За словами університетських істориків, диспутаційний акт скоріше нагадував велику урочисту подію, під час якої магістри демонстрували своїм колегам усю глибину набутих знань та вміння їх відстоювати в гарячих публічних суперечках. Відбувалася ця урочиста подія таким чином.

З магістрів факультету обирався один, який умів диспутувати про що завгодно. Він називався *кводлібетарієм*, що в перекладі з латини означає «що завгодно».

Дія відбувалася в найбільшій залі, наповненій студентами та магістрантами. Лекції в цей день відмінялися. У заходах обов'язковою брали участь ректор і декан, які повинні були спостерігати за ходом диспуту, магістри, які повинні були виступати в якості опонентів, доктори факультетів, бакалаври мистецтв та всі бажаючі.

Кводлібетарій, виходив на кафедру, вітав зібрання, виголошував промову, а на завершення промови висував тези чи ставив питання, які й повинні були стати предметом диспуту. Після чого він закликав присутніх у залі «нападати» на нього, спростовуючи тези його доповіді, з якими вони були ознайомлені заздалегідь. Головним завданням кводлібетарія було заперечення кожній з тез своїх опонентів.

Щоб уникнути одноманітності й підтримувати інтелектуальне напруження в диспутаційній залі, опоненти повинні були пропонувати для обговорення все нові й нові теми. А для залучення кводлібетаріїв до непростой місії, в якості заохочення їх нагороджували спочатку новими чоботами, рукавичками й беретом, а пізніше натуральний приз замінили грошовим преміюванням.

Метою подібних диспутацій, звісно, не був пошук істини, бажання отримати нові знання чи розв'язання якихось складних питань. Їхнім основним завданням була демонстрація риторичної майстерності магістра, що свідчило про його всебічну освіту.

Не міг оминати своєю увагою риторику й видатний російський учений М.В. Ломоносов (1711-1765 рр.), який написав свій підручник з риторики.

До видатних українців того часу, які приділяли велику увагу майстерності висловлювання, можна віднести Г.С. Сковороду (1722 – 1794 рр.). Видатний філософ, поет і педагог, починаючи з 70-х років вів життя мандрівного філософа, а його промови розповсюджувалися не лише в усній формі, а й у рукописному вигляді. Саме вони були зразком майстерності й логіки побудови висловлювань Г.С. Сковороди, тобто його риторичної майстерності.

Висновки до другого питання. У період середньовіччя риторика була однією з найпопулярніших наук, і входила в перелік наук, якими повинен був володіти кожний, хто претендував на звання освіченої людини.

3. Риторика та сучасність

У ХХ столітті риторика отримала новий поштовх для свого розвитку у вигляді науки про комунікативний вплив на слухача, тобто як наука про ефективне спілкування з аудиторією. В основу сучасного розвитку риторичного мистецтва було покладено психологічні закони впливу на слухача, коли на перше місце висувається не стільки логіка побудови висловлювання, скільки психологічні та емоційні прийоми переконання.

Засновником сучасного практичного напрямку комунікативного впливу на слухача став американець Дейл Карнегі (1888 – 1955 рр.). У 1912 р. він відкрив першу школу з навчання спілкуванню. За основу теоретичного обґрунтування навчання спілкуванню він поклав книгу «Як виробляти впевненість у собі й впливати на людей, виступаючи публічно». Ця книга характеризується прагматичним підходом до навчання риториці, з великою кількістю простих і доступних кожній людині порад, корисних на всіх рівнях спілкування, від побутового до фахового. Д. Карнегі детально описав як збирати матеріал і правила підготовки тексту виступу, як покращити пам'ять, як поводитись на трибуні і як стояти під час виступу, як краще починати і як закінчувати виступ, як утримувати інтерес аудиторії, як зробити свою думку доступною для слухачів за допомогою риторичних прийомів. Можна сказати, що сучасна наука про мовний вплив на людину виникла на основі ідей Д.Карнегі, які згодом підхопили й почали розвивати представники багатьох наук.

Таким чином, внесок Дейла Карнегі у сучасну практичну риторику можна сформулювати таким чином:

1. На практиці довів, що під час комунікації діють певні правила та закони і якщо їх дотримуватись, то спілкування стає набагато ефективнішим та продуктивнішим.

2. Розробив методику навчання мовному впливові дорослих.

Але найважливіше, що зробив Д. Карнегі, так це то, що він навчив людей задумуватись над своїм спілкуванням і показав, яким чином удосконалення мовної поведінки людини приводить її до успіху.

Велику роль у розвитку сучасної риторики відіграв ще один американський дослідник Поль Л. Сопер, який написав книгу «Основи мистецтва мови», яка двічі перевидавалася російською мовою (1958 р. і 1992 р.).

Головна заслуга дослідника полягає в тому, що, на відміну від інших посібників з риторики, його посібник має виключно практичний характер, з великою кількістю порад і зразків виступів сучасних ораторів.

Висновки до третього питання. Таким чином, можна зробити висновок, що сучасна риторика – це наука про мовний вплив публічного виступу.

Практична риторика навчає вмінню виступати перед аудиторією з повідомленнями, які належать до різних жанрів: від наукової доповіді до анекдоту.

4. Причини відродження риторики в ХХ столітті

Причини соціально-політичного характеру – розвиток демократії, поява ідей свободи особистості, рівність людей – зумовили потребу в науці, що показала б як переконувати людину рівну за своїм соціальним статусом, розумовими здібностями та освітою. Не випадково в античних демократіях стільки уваги приділяли мовному впливові, який практично зник у період середньовіччя, коли панували тоталітарні та релігійно-догматичні форми правління.

Сьогодні кожна конкретна людина має певні права. Люди вже не бояться начальників, оскільки їх гідність, моральні та матеріальні права захищає закон, профспілки, політичні партії, різноманітні суспільні організації. Права людини – це вже одна з найголовніших складових розвитку будь-якої демократичної держави.

Причини психологічного характеру: з кінця ХІХ століття поступово змінилася концепція існування людини в суспільстві. Якщо раніше вважалося, що людина істота лінива і щоб забезпечити її адекватне «функціонування в соціальній системі» потрібно відносно неї застосовувати батіг і пряник, то сьогодні уявлення про людину кардинально змінилося. Розвиток культури, літератури і мистецтва, виникнення наукової психології – усе це призвело до зміни концепції існування людини. Людина – це складна особистість, різнобічно розвинена в психологічному плані, яка потребує диференційованого підходу до себе. При цьому особистістю, є кожна людина, а не тільки представники еліти, освічена частина суспільства чи представники панівних класів.

Окрім того, ХХ століття – століття *персоніфікації особистості*, тобто індивідуальної неповторності особистості, зростання несхожості кожної окремої людини від інших. Таке зростання несхожості однієї людини від іншої призводить до ускладнень у спілкуванні між ними і таким чином зумовлює потребу суспільства в науці, що зветься риторика і яка покликана навчити людей спілкуванню.

До чисто *комунікативних причин* відродження та розвитку науки про мовний вплив у ХХ столітті можна віднести причини, пов'язані з розвитком самого спілкування. Для нашого часу характерне різке розширення сфер спілкування людей, збільшення числа ситуацій, в яких ми мусимо вступати у спілкування та переконувати один одного. Значно розширилося саме значення усної мови, вона починає виконувати все більш різноманітні функції, відіграє все

більш істотну роль у суспільстві, а це, у свою чергу, призводить до необхідності пошуку нових прийомів спілкування, приділяти більше уваги різноманітним стилям спілкування.

Існують і певні *економічні причини*, що посприяли такому відродженню і розвитку науки про мовну взаємодію людей: жорстка конкуренція й надвиробництво породили необхідність у рекламі, «нав'язуванні» товару, «завоюванні» покупців. Саме комівояжери були першими, хто усвідомив необхідність науки переконувати. Окрім того, у ХХ столітті відбулися певні зміни у ставленні людей до праці – люди почали більше цінувати цікаву роботу, а це потребує від менеджерів і керівників уміло організовувати мотивацію підлеглих: стимулювати їх до праці, переконувати. У західній теорії управління соціальними системами на чільне місце вже виходить теорія про те, що удосконалення техніки вже перестає давати очікуваний економічний ефект, усе більшу ефективність дає удосконалення управління людьми, так звана «тиха управлінська революція»).

Висновки до четвертого питання. Усе сказане вище якраз і зумовило виникнення мовного впливу як науки в сучасному світі, а також відродження риторики як складової мовного впливу.

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ:

Сьогодні у світі ми спостерігаємо справжній риторичний бум: видається велика кількість різноманітних підручників, посібників та довідників з риторики, риторику як дисципліну ввели в навчальні плани вищих навчальних закладів освіти, створюються різноманітні міжнародні асоціації дослідників і викладачів риторики, щорічно проводяться міжнародні конференції з проблем риторики.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ:

Готуючись до теми необхідно

- а) опрацювати навчальну і наукову літературу, що зазначена в лекції;
- б) визначити:

- сутність ключових понять «мовний вплив», «спілкування», «персоніфікації особистості», «кводлібетарій».

Контрольні питання:

1. У чому полягає відмінність риторики середньовіччя від античної риторики.
2. Назвіть класиків риторики середньовіччя.
3. Чому риторика в ХІХ столітті практично зникла?
4. Назвіть причини відродження риторики в ХХ столітті.